

POVIJEST PROTUOBAVJEŠTAJNOG DJELOVANJA: DVOSTRUKE IGRE U DRUGOM SVJETSKOM RATU

Nikola Tabain *

UDK: 355.40:94(100)“1939/1945”

Primljeno: 21. V. 2019.

Prihvaćeno: 10. I. 2020.

SAŽETAK

Sastavnice obavještajnog sustava u suvremenom demokratskom društvu imaju ključnu ulogu u zaštiti nacionalne sigurnosti i nacionalnih interesa. Obavještajni sustavi sastavljeni su od obavještajnih, sigurnosnih i protuobavještajnih službi koje koriste različite metode i discipline prikupljanja podataka kako bi im vlastitom obradom i analizom dale dodanu vrijednost i pretvorile ih u *intelligence*. U prvom dijelu rada su definirani temeljni pojmovi vezani za obavještajni sustav i sustav nacionalne sigurnosti. Detaljnije je prikazano i objašnjeno protuobavještajno djelovanje i njegova uloga u doba mira i rata, s naglaskom na područja djelovanja, ciljeve, metode i tehnike. U drugom dijelu rada prikazani su obavještajni sustavi Ujedinjenog Kraljevstva i Njemačke između dva svjetska rata te u Drugom svjetskom ratu. Uporabom metode studije slučaja prikazani su sukobi i razlike između njih, te je na kraju izveden zaključak o njihovoj uspješnosti u ostvarenju vlastite misije – pobjede u ratu.

Ključne riječi: obavještajno djelovanje, protuobavještajno djelovanje, nacionalna sigurnost, Drugi svjetski rat.

UVOD

Pojam „obavještajno djelovanje“ (engl. *intelligence*) do danas nema jedinstveno i općenito prihvaćeno značenje. Prema ZDP-20¹ (2014), obavještajno je djelovanje „usmjeravano prikupljanje i obrada informacija o okruženju, sposobnostima i namjerama sudionika u području interesa, a u svrhu identificiranja prijetnji i prilika koje mogu iskoristiti donositelji odluka“.

* Nikola Tabain (nikola.tabain@hotmail.com) je magistar vojnog vođenja i upravljanja. Uposlen je u Oružanim snagama Republike Hrvatske. Rad je proizašao iz završnog rada *Povijest protuobavještajnog djelovanja: dvostruke igre u Drugom svjetskom ratu* izrađenog i obranjenog na Sveučilišnom vojnom studiju Sveučilišta u Zagrebu u rujnu 2018. Izneseni stavovi su osobni stavovi autora i nemaju veze s institucijom u kojoj je zaposlen.

¹ *Združena doktrinarna publikacija – 20: Obavještajno djelovanje, protuobavještajna zaštita i potpora sigurnosti*

Tatalović i Bilandžić (2005) navode da „obavještajna djelatnost“ podrazumijeva tri stvari. Ona obuhvaća informacije do kojih obavještajna služba dolazi na zahtjev donositelja (političkih, vojnih...) odluka. To znanje odnosno podatak pretvoren u informaciju i potom informacija pretvorena u akcijabilno znanje omogućava donositelju odluka bolji uvid u područje interesa i donošenje kvalitetne odluke. U osnovi je obavještajno djelovanje potporni element donošenja odluke (Tatalović i Bilandžić 2005). Za svaku važnu odluku je potrebno znati, odnosno imati što točniju predodžbu o njezinim posljedicama, no to nije *intelligence*. Potrebno je imati prethodno, odnosno akcijabilno znanje na temelju kojega je moguće donositi pravovremene odluke znajući unaprijed što druga strana namjerava učiniti.

Nadalje, obavještajna djelatnost je većinom tajna. Informacije potrebne donositeljima odluka razlikuju se od onih općenito poznatih i javno dostupnih². Riječima Marka Lowenthala (2012: 1), obavještajne informacije različite su od općenito dostupnih informacija – srž obavještajnog rada je informacija, ali nije svaka informacija obavještajna informacija (*intelligence*). Upravo zato obavještajno djelovanje možemo opisati kao tajno ili prikriveno prikupljanje podataka i informacija koje druga država (ili gospodarski i drugi subjekti) želi zadržati u tajnosti.

Konačno, *intelligence* označava i organizaciju, obavještajni sustav sastavljen od obavještajnih službi, protuobavještajnih službi i službi sigurnosti (Tatalović i Bilandžić 2005). U ovom radu je prikazana problematika određenja pojma obavještajnog djelovanja te njegova povijest i discipline prikupljanja, a zatim je detaljno prikazano protuobavještajno djelovanje kao druga sastavnica obavještajnog sustava unutar šireg sustava nacionalne sigurnosti u doba mira i rata. Studija slučaja opisuje sukob njemačkih i britanskih službi tijekom Drugog svjetskog rata te njihove uspjehe i neuspjehe u protuobavještajnim operacijama.

OBAVJEŠTAJNO DJELOVANJE

Već je u antici zabilježeno da je znanje preduvjet pobjede u ratu. Sun Tzu (2009) je špijunima posvetio jedno poglavlje svog *Umijeća ratovanja* (oko 400. pr. Kr.), a Mojsije je špijune koristio pri osvajanju Kanaana, što je opisano u starozavjetnoj Knjizi Brojeva (Malamat 1978). U 19. stoljeću je pruski general i vojni teoretičar Karl von Clausewitz u svom djelu *O ratu* opisao obavještajno djelovanje kao nepouzdanu i ograničenu korist za zapovjednika (Clausewitz 1997: 88).

Protomoderni oblik obavještajne službe dobivaju u 19. stoljeću, kada ih ustrojavaju sve europske velesile. Ruska Obavještajna uprava glavnog stožera započinje s radom 1810. (Pringle 2006: 105), austrijski Evidenzbüro 1850. (Bassett 2016), a pruska (poslije njemačka) centralna obavještajna služba (Central-Nachrichten-Bureau) formirana je 1866. (Zolling i Höhne 1971: 25; Adams 2009: 446). Najstarija je engleska tajna služba, čiji korijeni sežu u doba kraljice Elizabete I. (Bilandžić 2000),

² Ali i one mogu pridonijeti kvalitetnom obavještajnom radu – OSINT.

a formalno je britanska tajna služba (Secret Service Bureau) osnovana 1909. (Davies 2004).

Obavještajni ciklus

Obavještajno djelovanje podrazumijeva sustavan i metodičan pristup stvaranju obavještajnog proizvoda³ koji se dostavlja kao odgovor na potrebe donositelja odluke. Takav pristup je stvorio pravila stvaranja obavještajnog proizvoda, koja su poznata pod nazivom obavještajni ciklus. Prvi korak je planiranje i upravljanje. Budući da obavještajne službe djeluju u potpornoj ulozi donositeljima političkih odluka, oni moraju definirati zahtjeve sukladno kojima obavještajne službe planiraju svoje djelovanje i njime upravljaju. Dovršetkom procesa planiranja, službe započinju s drugim korakom – dodjelom određenih resursa koji različitim sredstvima i iz različitih izvora prikupljaju obavještajne podatke. Informacije prikupljene u drugom koraku moraju se obraditi da bi postale obavještajne informacije (*intelligence*, prema: Lowenthal 2012: 57). One se zatim daju analitičarima u trećem koraku obavještajnog ciklusa – obradi i analizi. Analitičari proučavaju prikupljene i obrađene informacije te ih pretvaraju u konačni obavještajni proizvod – obavještajne analize. Obavještajne analize se u posljednjem, četvrtom koraku dostavljaju donositeljima odluke, čime ciklus završava i započinje novi (Tatalović i Bilandžić 2005: 73).

Obavještajne discipline

Postoji više načina prikupljanja obavještajnih podataka. Kroz povijest su se razvijale različite obavještajne discipline, a najstarija je prikupljanje obavještajnih podataka iz tzv. ljudskih izvora (engl. *Human Intelligence* – HUMINT). Ljudski izvori su primarno agenti⁴ obavještajne službe. Vrbovanje agenta je pomno planiran i kritički procijenjen dugotrajan proces zbog toga što je ovaj način prikupljanja podataka složen, rizičan i često vrlo spor. Osobu se obično vrbuje za agenta nakon što je izvršena procjena i probir potencijalnih kandidata s obzirom na njihov pristup informacijama, motivaciju i određene slabosti. Ukoliko osoba nema pristup traženim podacima, odnosno informacijama, pristup je moguće s vremenom „izgraditi“, primjerice, sovjetska obavještajna služba je 1934. zavrbovala Kima Philbyja, studenta na Cambridgeu, nakon što je on na prosvjedima u Beču iskazao svoja komunistička uvjerenja. Od 1941. do bijega u Moskvu 1963. Philby je radio za britansku obavještajnu službu SIS, unutar koje je napredovao gotovo do samog vrha (Philby 1978). HUMINT se oslanja na ljudski čimbenik kako bi spoznao protivničke namjere, motive, te predvidio protivnikov sljedeći korak. U nekim područjima, primjerice u djelovanju protiv terorističkih ćelija i kriminalnih organizacija, moguće je koristiti samo ljudske izvore (je tehnička sredstva ne mogu prikazati njihove namjere) (Lowenthal 2012: 106).

³ Obavještajni proizvod je „rezultat dedukcije obrađenih informacija ili zaključak temeljen na raščlambi činjenica“ (ZDP-20, 2014).

⁴ Obavještajni časnici mogu i osobno prikupljati podatke, ali često nemaju pristup podacima i dokumentima poput pojedinaca potencijalnih agenata.

Druga disciplina, prikupljanje podataka posredstvom tehničkih sredstava, odnosno presretanjem i prisluškivanjem komunikacijskih sustava protivnika (engl. *Signals Intelligence* – SIGINT), iznimno je važna jer se na taj način može dobiti uvid u vojne, diplomatske, ekonomske i znanstvene planove ili događaje, te u taktičko-tehničke karakteristike raketnih, radarskih i svemirskih sustava (Johnson, L. 2009: 108). SIGINT se dijeli na COMINT (engl. *Communications Intelligence*), tj. prikupljanje obavještajnih podataka presretanjem, obradom i analizom pisama, telefonskih poziva, e-pošte i sl., i na ELINT (engl. *Electronic Intelligence*) koji uključuje i elektroničke signale s radarskih postaja preko kojih se one mogu otkriti i locirati. Analizom radarskog „pulsa“ moguće je kalibrirati protumjere za neutralizaciju određene postaje. ELINT obuhvaća i FISINT (engl. *Foreign Instrumentation Signals Intelligence*), presretanje i obradu podataka o komunikaciji tijekom korištenja različitih sustava (satelitski, kopneni itd.), čime je moguće dobiti uvid u sposobnosti protivnika. TELINT (engl. *Telemetry Intelligence*) se odnosi na prikupljanje telemetrijskih podataka presretanjem komunikacije raketnih sustava, odnosno između rakete i operatera. Analizom ponašanja rakete moguće je otkriti njezine taktičko-tehničke karakteristike: snagu, nosivost, domet, brzinu itd. (Johnson, L. 2009: 109).

IMINT (engl. *Imagery Intelligence*)⁵, prikupljanje obavještajnih podataka iz slikovnih izvora, razvijeno je u vrijeme kada su se za izviđanje i snimanje koristili zrakoplovi i baloni, posebice u dva svjetska rata. U drugoj polovici 20. stoljeća razvijeni su sateliti opremljeni snažnim fotoaparatima, a snimke je trebalo razviti po njihovom povratku na Zemlju. Danas su sateliti opremljeni uređajima koji snimke prenose uživo iz orbite, a obavještajne službe ih mogu dobiti u realnom vremenu (Johnson, L. 2009: 106–107).

MASINT (engl. *Measurement and Signature Intelligence*) je najnovija obavještajna disciplina. Ona u sebi sadrži „sve ostale izvore obavještajnih podataka“, a podaci se prikupljaju radarima, geofizičkim (akustičkim, seizmičkim i magnetskim) sensorima, infracrvenim i optičkim sensorima (Johnson, L. 2009: 112), sensorima nuklearne radijacije, uzorkovanjem i analizom tla, te multispektralnom i hiperspektralnom slikovnom projekcijom zemljišta. Međutim, donositelji odluka često ne razumiju što je MASINT, kako se on koristi i što sve može otkriti te su stoga skloniji korištenju SIGINT-a ili IMINT-a zbog njihovih „opipljivijih“ rezultata (Lowenthal 2012: 102).

OSINT (engl. *Open Source Intelligence*) se odnosi na prikupljanje obavještajnih podataka iz otvorenih izvora kao što su novine, radio, internetski portali, knjige (tzv. siva literatura, tj. knjige u ograničenom izdanju koje su dostupne lokalno, a ne globalno), časopisi, intervjui, istraživanja pojedinaca s ekspertnim znanjem u nekom području itd. Za stvaranje i održavanje situacijske svjesnosti i donošenje kvalitetnih političkih odluka koristi se 80% javno dostupnih podataka, a samo 20% dolazi iz tajnih izvora (Johnson, L. 2009: 134). Javno dostupni podaci višestruko su se povećali zahvaljujući internetu, međutim te podatke treba sustavno i rigorozno filtrirati i procijeniti. Danas su javno dostupni mnogi državni dokumenti iz kojih je moguće iščitati namjere i politiku državnog vrha. I objavljeni znanstveni članci mogu

⁵ U novijoj literaturi GEOINT (engl. *Geospatial Intelligence*) (Lowenthal 2012: 88).

pomoći političkom vrhu koji ta znanja traži. OSINT je besplatan ili vrlo jeftin način prikupljanja podataka, a iznimno je koristan za stvaranje inicijalne baze podataka i temeljnih obavještajnih proizvoda⁶. Mana OSINT-a je velika količina nevjerodostojnih i lažnih podataka i informacija koje treba filtrirati da bi se došlo do korisnih podataka koji se lako mogu izgubiti među ostalima (Lowenthal 2012: 112). Taj proces troši mnogo vremena, kojeg nikad nema dovoljno. Konačno, tek se dugotrajnim i sustavnim radom može doći do kvalitetnih obavještajnih informacija iz otvorenih izvora (Johnson, L. 2009: 123–144).

PROTUOBAVJEŠTAJNO DJELOVANJE

Sigurnost i obavještajno djelovanje

Postoji tendencija miješanja poslova sigurnosti i protuobavještajnih operacija. Sigurnost (engl. *security*) je temelj rada svih obavještajnih institucija, pa tako i protuobavještajnih (Johnson, W. 2009). Preventivne mjere sigurnosti pridonose zaštiti osoblja, operacija i institucija, te posljedično i zaštiti nacionalne sigurnosti. U preventivne mjere sigurnosti ubrajaju se 1) *fizička sigurnost* – mjere kojima se sprječava da neovlašteni pojedinci dođu do osjetljivih informacija i opreme, primjerice uporaba sefova, nadzornih kamera, ograda i ljudi (nadzor, straža), 2) *personalna sigurnost* – sigurnosne provjere budućih i sadašnjih zaposlenika, čime se sprječava zapošljavanje pojedinaca koji predstavljaju rizik za rad i sigurnost institucije, i 3) *operativna sigurnost* – provodi se kompartmentalizacijom i klasifikacijom dokumenata, odnosno pojedincu se odobrava pristup samo podacima koji su mu potrebni za izvršenje određene zadaće, primjerice, osoba koja dobije uvid u dokument najvišeg stupnja tajnosti iz nekog područja ne može bez odobrenja pristupiti ostalim dokumentima istog ili nižeg stupnja tajnosti (primjena načela „*need to know*”). Tako se lakše prati u čije ruke dokumentacija dolazi. Istovremeno takav sustav otežava rad analitičarima, kojima je uskraćen pristup dokumentima izvan njihovog djelokruga. Unatoč tim poteškoćama, temeljit sustav pohrane, sistematizacije i označavanja dokumenata, klasifikacije i kompartmentalizacije, znatno povećava sigurnost rada obavještajnih službi (Johnson, W. 2009; Lowenthal 2012).

Metode i tehnike

Metode i tehnike protuobavještajnog djelovanja brojne su i većinom su dobro zaštićene, tajne. U ovom radu izložen je kratak pregled odabranih metoda i tehnika protuobavještajnih službi.

⁶ Temeljni obavještajni proizvod je početna analiza određenog objekta u kojoj se nalaze sve dosad poznate informacije o istom. Razlikuje se od tekućeg obavještajnog proizvoda kojeg čine podaci do kojih se dolazi tijekom obavještajnih operacija, te koje ukazuju na buduće namjere objekta.

Ispitivanje je prva metoda prikupljanja informacija, iako je posljednja po poželjnosti. Ispitivanjem se dobivaju informacije od pojedinaca (za potrebe ovog rada: agenata strane službe ili stranih obavještajnih i protuobavještajnih časnika). Može se provoditi na više načina, a krajnji cilj je ostvariti suradnju s ispitanikom i od njega dobiti što više točnih informacija. Ispitivač može koristiti meki (otvoreni, prijateljski) ili tvrdi (zatvoreni, hladni) pristup (Bryden 2014; Johnson, W. 2009). Oba pristupa imaju za cilj ostvariti razgovor s ispitanikom. U tu svrhu koristi se niz psiholoških metoda da bi se ispitanika dovelo do „točke pucanja“, koja označava trenutak kada ispitanik pristaje na (potpunu) suradnju i prestaje davati lažne informacije, izbjegavati odgovore itd. Nakon toga ispitivanje postaje razgovor, a ispitanik nastavlja davati informacije. Tada počinje njegova obuka za dvostrukog agenta ili snimanje njegovog priznanja kao dokaznog materijala za sudski postupak (Johnson, W. 2009: 45).

Dvostruki agenti su sljedeća metoda protuobavještajnog djelovanja. Dvostruki agent je osoba koja je pod kontrolom jedne službe, a radi za drugu službu. Drugim riječima, agent službe X pada pod kontrolu službe Y, te zatim službi X dostavlja informacije koje mu služba Y daje. Time služba Y obmanjuje službu X. Naravno, da bi te informacije službi X bile vjerodostojne, potrebno je izgraditi odnos s agentom na način da mu se daju točne, ali bezopasne informacije koje će služba X provjeriti i tako ostvariti odnos povjerenja s agentom. Kada je taj odnos ostvaren, služba Y može početi s obmanom i plasiranjem lažnih informacija. Dvostruki agent, nadalje, mora biti izgrađen u slojevima. Svaka informacija prosljeđena protivniku, svaki razgovor, sastanak, poznanstvo i putovanje moraju biti poznati obavještajnom časniku zaduženom za njegov slučaj (engl. *case officer*). Jedino tako se agenta može zaštititi i sačuvati njegova vjerodostojnost (Johnson, W. 2009: 116–122). Dvostruki agent nije isto što i agent provokator koji treba namamiti protivničku obavještajnu službu da ga vrbuje. On zatim nastavlja, pod nadzorom „vlastite“ službe, raditi za protivničku (Johnson, W. 2009: 98).

Penetracijski agenti („krtice“) su osobe koje se zapošljavaju u određenoj službi kako bi sa svojeg položaja (unutar političke ili sigurnosne strukture) mogle prosljeđivati važne informacije obavještajnim časnicima zaduženim za njegov slučaj. To su obično obavještajni profesionalci, često vrbovani kao dugoročni „projekti“ prije nego što su počeli djelovati. Primjer je Kim Philby, koji je zavrbovan kao student na Cambridgeu, a počeo je djelovati kao sovjetski agent kada je ušao u SIS. Odabir pojedinaca za takvu ulogu je strateški i dugoročno planiran. „Krtice“ mogu biti obavještajni profesionalci ili stručnjaci u drugim područjima nad kojima njihovi obavještajni časnici nemaju kontrolu kakvu imaju nad dvostrukim agentima. Penetracijski agent obično zna koji su podaci važni i kritični, te ih sam krade ili prosljeđuje službama. Problem nastaje kada zbog samouvjerenosti ili nestručnog prikupljanja podataka agent počini jednu ili više grešaka zbog kojih mu prijete opasnost otkrivanja. Tada penetracijski agenti, ako prežive, postaju prebjezi. Izvlačenje mora biti unaprijed planirano i na vrijeme započeto (kada ili neposredno prije nego što agent bude otkriven) (Johnson, W. 2009: 135–153).

Prebjezi su osobe koje su iz strane (protivničke) organizacije prebjegle u drugu (prijateljsku) državu. Obično imaju više informacija od ostalih agenata, međutim te su informacije vjerojatno zastarjele. Kod prebjega postoji mogućnost da su dio protivničkog pokušaja obmane jer su prebjezi bogat izvor informacija, i obično iskren. Stoga je potreban velik oprez kod ispitivanja i provjera istog. Prepoznati prebjega od provokatora je važno zbog toga što je neotkriveni provokator i dalje u službi protivnika, dok je otkriveni provokator protuobavještajni potencijal, jer će otkrivanje protivničkog razloga i svrhe slanja provokatora možda otkriti njegove strateške planove (Johnson, W. 2009: 154–159).

Cilj protuobavještajnog djelovanja

Svrha obavještajnih službi je ostvariti nacionalnu sigurnost i nacionalne interese. Istoj svrsi podređeno je djelovanje protuobavještajnih službi. Njihova je temeljna zadaća suprotstavljanje obavještajnim operacijama stranih država, te identifikacija i neutralizacija ugroza na vlastitom teritoriju. Postoje tri vida protuobavještajnog djelovanja: 1) prikupljanje podataka o protivničkim aktivnostima i sposobnostima (iako to nije primarna funkcija protuobavještajnih službi, od iznimne je važnosti za njihov rad, naročito HUMINT), 2) defenzivno djelovanje, koje obuhvaća obranu od protivničkih penetracija, te legitimnost i pouzdanost vlastitih agenata i veza (engl. *asset validation*), i 3) ofenzivno djelovanje – protuobavještajne službe otkrivanjem protivničkih penetracija ili agenata pokušavaju manipulirati protivničkom službom pretvaranjem protivničkog agenta u dvostrukog agenta ili plasiranjem dezinformacija koje agent prosljeđuje nazad (Lowenthal 2012). Na taj način se mogu otkriti njezine slabosti, namjere i metode.

Konačno, iznenadne promjene interesa i ciljeva prikupljanja podataka kao i za- pošljavanje specifičnog profila osoblja mogu otkriti protivnikove namjere i služiti za predviđanje budućih operacija (Lowenthal 2012). Krajnji je cilj protuobavještajnog djelovanja prodrijeti u redove protivničke službe, saznati njezine ciljeve, metode i izvore, pretvoriti njezine agente u vlastite, te zatim obmanjivati protivnika. Glavni cilj protuobavještajnog djelovanja je strateška obmana (Johnson, W. 2009). Budući da je obmana politički instrument, ciljevi obmane moraju biti sukladni ciljevima državne politike. Planiranje i kontrola iste mora biti u rukama državnog tijela, poput britanskog Odbora 20 o kojem će kasnije biti riječi. I kod obmane vrijedi načelo „*need to know*“, ali vrijedi i „*the rule of unwitting tools*“, što znači da je ponekad potrebno lagati vlastitim agentima, vezistima itd. Kad se lažna informacija nesvjesno prenosi, laž je teže otkriti (Johnson, W. 2009: 196–208).

ULOGA PROTUOBAVJEŠTAJNOG DJELOVANJA U NACIONALNOJ SIGURNOSTI

Nacionalni interesi i nacionalna sigurnost

Svaka država deklarira određene vrijednosti kao zaštićene. Općenito gledano, države⁷ štite zdravlje, integritet ljudskog života, slobodu, mir itd. (Tatalović i Bilandžić 2005: 16). Kada te vrijednosti štiti država, one postaju nacionalni interes, primjerice, hrvatska Strategija nacionalne sigurnosti (2017) definira nacionalne interese kao „izvedene iz temeljnih vrednota definiranih Ustavom“. Nacionalni interesi služe kao orijentir djelovanja i trajna smjernica sustavu nacionalne sigurnosti.

Nacionalna sigurnost se može definirati kao stanje sigurnosti države, odsutnost vanjskih ugroza ili sposobnost i spremnost države da te ugroze odbije, te kao svjesna i organizirana djelatnost države u cilju osiguranja opstanka i razvoja pojedinca, društva i države. Strategija nacionalne sigurnosti se, posljedično, odnosi na učinkovitu primjenu nacionalnih resursa (političke moći, utjecaja, npr.) u cilju ostvarenja nacionalnih interesa (Tatalović i Bilandžić 2005: 32). Da bi zaštitile nacionalnu sigurnost, države ustrojavaju sustave nacionalne sigurnosti, čiji je temeljni element obavještajni sustav kao potporni element donošenju odluka i ostvarivanju nacionalnih interesa (Tatalović i Bilandžić 2005: 32).

Protuobavještajno djelovanje u ratu i miru

Glavna zadaća obavještajnog sustava je ostvarenje nacionalne sigurnosti i nacionalnih interesa. Obavještajni sustav se sastoji od obavještajnih službi, protuobavještajnih službi i službi sigurnosti. Svaki od spomenutih podsustava je zasebno stručno područje, iako koriste gotovo iste instrumente. Za razliku od obavještajnih službi, protuobavještajnim službama prikupljanje i analiza podataka nije primarna funkcija. Operacije protuobavještajnih službi su „defenzivne“ ili sigurnosne s ciljem zaštite vlastitih snaga, operacija i osoblja, dok obavještajne službe djeluju „ofenzivno“, odnosno tajnim djelovanjem (*covert action*) aktivno pokušavaju narušiti suverenitet druge države (npr. operacije CIA-e u Čileu 1973.).

Protuobavještajno djelovanje je usmjereno na otkrivanje protivničkih obavještajnih operacija te na obmanu i manipulaciju dezinformiranjem kojim se protivnika navodi na pogrešne zaključke, a njegove napore odvlači od pravog cilja djelovanja. Protuobavještajno djelovanje obično provodi protuobavještajna služba koju ustrojava država s ciljem zaštite vlastitih tajni i operacija, te obmane protivnika. Prva je protuobavještajna zapovijed „budi ofenzivan“. Pasivne mjere zaštite su dobre, ali ako nisu branjene, njihov učinak izostaje. Zato je penetracija u protivničke obavještajne službe ključna za zaštitu obavještajnih operacija, osoblja i tajni (Olson 2006: 253–254).

⁷ Treba naglasiti da nema određenog seta vrijednosti kojeg sve države štite. Ovo je samo prikaz vrijednosti koje gotovo svi narodi i države prepoznaju kao univerzalne.

Dakle, protuobavještajno djelovanje, čije metode koriste i druge službe unutar obavještajnog sustava, specifična je organizacija i djelatnost koja za cilj ima sprječavanje neprijateljskih operacija stranih obavještajnih ili terorističkih organizacija radi ostvarenja nacionalnih interesa i nacionalne sigurnosti. Opseg djelovanja obavještajnog sustava ovisi o tome nalazi li se država u ratu ili ne. Obavještajne se službe često u ratu nađu u situaciji da ne mogu opskrbiti politički i vojni vrh dovoljnom količinom informacija (Zolling i Höhne 1971: 30), pogotovo ako neprijateljske obavještajne službe pronađu i neutraliziraju predratne mreže agenata i suradnika (Davies 2004: 99). Mirnodopske aktivnosti manjeg su intenziteta, no u ratu službe ne mijenjaju *modus operandi*, niti postaju svemoćni gospodari života i smrti⁸, već pojačavaju svoje aktivnosti. Za protuobavještajne službe to znači ubacivanje vlastitih i otkrivanje neprijateljskih krtica i špijuna, te njihovo neutraliziranje ili vrbovanje kao dvostrukih agenata. Upravo o tim aktivnostima bit će riječi u studiji slučaja o sukobu britanskih i njemačkih obavještajnih struktura u Drugom svjetskom ratu.

STUDIJA SLUČAJA: PROTUOBAVJEŠTAJNO DJELOVANJE U DRUGOM SVJETSKOM RATU

Ustroj obavještajnih službi Njemačke i Ujedinjenog Kraljevstva

Njemački je obavještajni sustav do 1944. bio sastavljen od dvije glavne obavještajne službe – vojne obavještajne službe (Abwehr) i političke obavještajne službe (Sicherheitsdienst – SD). Versailleskim mirovnim ugovorom iz 1919. Njemačkoj je bilo zabranjeno osnivanje obavještajne službe po uzoru na predratnu. Međutim, mogla je zadržati protuobavještajnu službu, te je stvorena vojna obavještajna služba Abwehr (njem. obrana), čiji je naziv ukazivao na njezinu obrambenu prirodu. Abwehr je inicijalno bio podijeljen na tri odjela (njem. *Abteilung* – Abt.): odjel za izviđanje (Abt. I), odjel za šifriranje i prislušivanje (Abt. II) i odjel za protuobavještajno djelovanje (Abt. III). Kasnijim proširivanjem Abwehr je spojen s obavještajnim odsjecima kopnene vojske i mornarice, 1932. dobiva policijski odjel, a 1934. na njegovo čelo dolazi Wilhelm Canaris, koji će ga voditi do njegovog ukidanja 1944. (Zolling i Höhne 1971). Godine 1937. Abwehr dobiva nadležnost nad inozemnim odjelom Ministarstva rata, čime su sva vojna izaslanstva podređena Canarisu.

Abwehr se 1938. preustrojava po sljedećoj logici: istu brojčanu oznaku dobivaju operativni odjeli i njihovi stožeri u Berlinu (Bryden 2014: 45), a za potrebe ovog rada izdvojeni stožeri Abwehr I (Abw. I) – obavještajno djelovanje u inozemstvu, Abw. II – subverzija, sabotaža, te Abw. III – protuobavještajno djelovanje. Nadalje, stožer u Berlinu je bio zadužen za planiranje i koordinaciju, a operativne zadaće su preuzimali niži izvršni organi, Abwehrstelle (Ast), čija je struktura slijedila osnovnu podjelu na odjele, dok su neki od njih osnivali organizacije nižeg ranga – Nebenstelle (Nest) (Hinsley i Simkins 1990: 295–297). Nakon 1939. i 1940. svaki okupirani teritorij

⁸ Totalitarni režimi daju tajnim službama ekstenzivne ovlasti i u mirnodopskom razdoblju, dok demokracije (iako suzdržano) isto čine obično u doba rata.

imao je Abwehrstelle, npr. Ast Belgien, Ast Norwegen itd. Organizacije Abwehra u neutralnim zemljama zvale su se KO (Kriegsorganisation), najčešće su bile ustrojene u sklopu diplomatskih predstavništava, a najvažnije su bile u Španjolskoj i Portugalu. I u stožeru svake grupe armija postojale su organizacije Abwehra (Kommando), a u manjim postrojbama postojale su hijerarhijski niže jedinice (Truppen), također ustrojene u tri glavna odjela, koje su pružale obavještajnu potporu zapovjednicima na terenu (Hinsley i Simkins 1990: 298).

Kako je 1930-ih rasla moć Abwehra, tako je i moć SS-a uzimala maha. Godine 1936. je između Wilhelma Canarisa i čelnika SD-a Reinharda Heydricha postignut sporazum prema kojem je Abwehr u ovlasti zadržao vojno obavještajno i protuobavještajno djelovanje, dok je SD dobio političko obavještajno djelovanje i političke istrage. Dakle, od prije rata je postojala konkurencija između vojne obavještajne službe i političke obavještajne službe. Osim SD-a, Nacionalsocijalistička njemačka radnička stranka (NSDAP) je formirala tri policijske službe: kriminalističku (Kriminalpolizei – KriPo), sigurnosnu (Sicherheitspolizei – SiPo) i tajnu policiju (Geheime Staatspolizei – Gestapo). Godine 1939. sve tri policijske službe i SD postaju dijelom novog Državnog ureda za sigurnost (Reichssicherheitshauptamt – RSHA). RSHA je preuzeo i funkcije Abwehra kada je 1944. Abwehr ukinut. Heydrichov suradnik Walter Schellenberg bio je šef RSHA-ovog Odjela VI zaduženog za informacije iz inozemstva, a nakon ukidanja Abwehra i vojnog odjela (Hinsley i Simkins 1990: 299).

Ujedinjeno Kraljevstvo je u Drugi svjetski rat ušlo s dvije ključne obavještajne službe, a obavještajni sustav je prije i tijekom rata prolazio kroz brojne transformacije. Ratni kabinet je pod sobom imao Vojnu obavještajnu upravu (Directorate of Military Intelligence – DMI) nadležnu za koordinaciju i vezu s obavještajnim službama. MI5 (službeno Security Service), na čijem je čelu bio Vernon Kell, bio je zadužen za protuobavještajnu zaštitu teritorija Ujedinjenog Kraljevstva, dok je MI6 (službeno Secret Intelligence Service – SIS), na čijem je čelu tijekom rata bio Stewart Menzies, bio zadužen za obavještajno djelovanje u inozemstvu (primarno HUMINT) i protuobavještajno djelovanje u sklopu MI5, u području izvan britanske obale.

Uz SIS (MI6) i MI5 postojala je Vladina škola za kodove i šifre (Government Code and Cypher School – GC&CS), koja je dekriptirala i analizirala strani radiopromet koji joj je dostavljala SIGINT služba RSS (Radio Security Service). Zadaća Uprave za propagandni rat (Political Warfare Executive – PWE) bila je potkopavanje morala u Njemačkoj i poticanje pokreta otpora u okupiranim zemljama (Davies 2004). U nadležnosti Uprave za specijalne operacije (Special Operations Executive – SOE) bile su tajne akcije, sabotaže i pomaganje pokreta otpora u Europi (Philby 1978).

SIS (MI6) je ustrojen na način da su postojali stožerni i planski, tzv. cirkulirajući odsjeci (engl. *circulating sections*), te operativni odsjeci (čiji su se nazivi mijenjali tijekom kasnijih preustroja SIS-a: isprva zvani G odsjeci, kasnije su preimenovani u A, odnosno P odsjeke) (Davies 2004: 59). Za ovaj rad najznačajniji je odsjek 5 (*Section V*), protuobavještajni odsjek SIS-a koji je ujedno bio i veza sa *Security Service*. Njegovi pododsjeci ustrojeni su uglavnom prema geografskoj nadležnosti, uz iznimku pododsjeka koji se bavio dvostrukim agentima. MI5 je također narastao s

dvije sastavnice na šest, od kojih će u radu biti spomenut samo odjel B, zadužen za operativno djelovanje, unutar kojeg su postojali odsjek B1(a) nadležan za dvostruke agente, B2 nadležan za ostale agente, B3 za komunikacije, te još tri odjela i njihovi odsjeci i pododsjeci (West 2005a: 312–313). Godine 1941. formirano je međuresorno tijelo, odbor za dvostruke agente (*Double Cross Committee*) nazvan Odbor 20⁹, koji je bio zadužen za koordinaciju i kontrolu rada dvostrukih agenata. Odborom je do kraja rata predsjedao John C. Masterman (West 2005b: 157–158; Masterman 1991).

Njemačke protuobavještajne aktivnosti i operacije

Poljska obavještajna služba

Od 1933. do 1939. u Njemačkoj je djelovala mreža agenata poljske obavještajne službe kojom je rukovodio časnik Jerzy Sosnowski. Njegove agentice uglavnom su bile žene iz njemačkih visokih vojnih krugova, preko kojih je ulazio u uže krugove časničkog korpusa, ili pak tajnice njemačkih časnika preko kojih je dolazio do iznimno vrijednih informacija (preko 150 dokumenata, uključujući nacрте nekoliko novih tenkova, nacрте plana napada na Poljsku i podatke o metodama rada zapovjednika oklopnih jedinica Heinza Guderiana) (Jorgensen 2004: 35). Jedna od agentica bila je Renate von Natzmer, tajnica u operativnom odjelu Vrhovnog zapovjedništva, gdje su se čuvale operativne studije, dokumenti vezani za suvremeno ratovanje, logistiku i sustave zapovijedanja, značajke borbene tehnike i obrazovanja svih rodova oružanih snaga itd. (Schellenberg 1979: 56–59). Sosnowski je pomoću Renate von Natzmer fotografirao te dokumente i slao ih u Poljsku.

Dva su različita prikaza njegovog otkrivanja i uhićenja. Jorgensen (2004) tvrdi da ga je zbog njegovih romantičnih veza s drugim ženama mađarska plesačica Rita Pasci¹⁰ prijavila stožeru Abwehra, koji je slučaj predao Gestapou. Gestapo ga je uhitio u njegovom stanu. Schellenberg (1979), naprotiv, navodi da je Renate von Natzmer stavljena pod nadzor zbog toga što je promijenila životni stil, te je ostajala u uredu iza radnog vremena i otvarala sef odjela. SD je potom pod krinkom kupoprodaje tajnih dokumenata njemačkog zapovjedništva organizirao sastanak sa Sosnowskim tijekom kojega je poljski časnik identificiran i uhićen. Kasnije je preko njegovih agenata namamljeno i uhićeno još desetero pripadnika poljske službe.

Odvojen incident odnosi se na poslovođu u tvornici topova u Ruhru, Poljaka¹¹ koji je jedanaest godina bio agent poljske službe, dok ga 1939. nije otkrio SD. Schellenberg je vodio istragu potaknutu nestankom najnovijih nacрта protuoklopnih topova, koja je rezultirala uhićenjem istog, njegovog obavještajnog časnika i još šesnaest agenata (Schellenberg 1979: 66–68).

⁹ Tako je nazvan zbog igre riječi, naime dvadeset se rimskim brojkama piše XX, engl. *double cross*: dvostruki križ; prijevara.

¹⁰ Adams (2009: 429) navodi da se zvala Lea Kruze, s pseudonimom Lea Niako.

¹¹ Njegov identitet nije naveden u literaturi.

Incident u Venlou

Jedan od G-odjela britanskog SIS-a bio je smješten u Nizozemskoj odakle je SIS pokušavao prodrijeti u njemačke oružane snage s ciljem svrgavanja hitlerovskog režima. Abwehr je jednog nizozemskog agenta uspio vrbovati kao dvostrukog agenta (pod kodnim nazivom F 479), te ga je predao SD-u, a slučaj je preuzeo Schellenberg (Jorgensen 2004). Predstavljajući se kao „satnik Schemmel“, suradnik pokreta otpora u vrhu njemačkih oružanih snaga, Schellenberg je nakon nekoliko sastanaka, ugovorenih preko agenta F 479, ostvario povjerljiv odnos sa šefom SIS-ove postaje bojnikom Richardom Stevensom i njegovim zamjenikom satnikom Sigismundom Bestom, a za potpuniji dojam angažirao je i svog poznanika Maximinusa Friedricha de Crinisa, kojeg je predstavio kao „desnu ruku vođe opozicije“. Nadalje, Britanci su ih opskrbili radioaparatom kako bi ostali u kontaktu. Nakon pokušaja atentata na Hitlera u Münchenu, Schellenbergu je zapovjedbno da Besta i Stevensa uhiti na sljedećem sastanku, dogovorenom u nizozemskom pograničnom gradiću Venlou, gdje je SS-ova skupina kamionom probila granicu, zarobila Britance i prevezla ih u Njemačku gdje su ostali u zatvoru do kraja rata (Jorgensen 2004).

Razbijanje Interallie

Interallie je bila poljsko-francuska mreža agenata koju je poljski pilot Roman Garby-Czerniawski formirao nakon pada Francuske 1940. godine, te je 1941. uspostavljena radiokomunikacija sa SIS-om koji joj je dao kodni naziv TUDOR. Kao jedina operativna mreža agenata bila je veoma važna za prikupljanje podataka o njemačkim planovima i namjerama. Czerniawski je prebačen u London, gdje mu je uručeno poljsko odlikovanje i dogovorena daljnja suradnja sa SIS-om (West 2009: 194–195). Međutim, Abwehrov dvostruki agent je otkrio identitet glavne šifrantice mreže i ljubavnice Romana Czerniawskog, Mathilde Carré čiji je nadimak bio La Chatte (Mačka). Uhićena je i tijekom ispitivanja je Abwehrovu agentu Hugu Bleicheru, koji se predstavljao kao „pukovnik Henri“ i koji je već penetrirao u nekoliko manjih mreža Uprave za specijalne operacije (SOE) u Francuskoj, otkrila ulogu i identitet vođe mreže, te je postala Bleicherova ljubavnica. Potom je 1942. poslana u London s ciljem penetracije u britanske službe, ali je zadržana u pritvoru do 1945. (Adams 2009: 65).

Czerniawski se u međuvremenu vratio u Francusku i nastavio s radom, ali je uhićen zajedno s većinom suradnika mreže. Nakon što je došao u posjed većine radioaparata, Abwehr je, odašiljući poruke umjesto uhićenih agenata, uspio zavaravati SIS o sudbini Interallie, a zatim je dopustio Czerniawskom da otputuje u Britaniju kao njemački agent, u zamjenu za živote njegovih suradnika. Czerniawski je prihvatio, ali njegova je uloga otkrivena te je nastavio raditi za Britance kao dvostruki agent BRUTUS (West 2009).

Operacija Nordpol

Nordpol (Sjeverni pol) je bila protuobavještajna operacija Abwehrovog odjela III F¹² u Nizozemskoj, na čijem je čelu bio bojnik Hermann Giskes. Nakon poraza Francuske 1940., nizozemski pokret otpora bezuspješno se pokušao povezati s ostacima vlastite obavještajne službe u Londonu. Slijedeći Churchillov plan da „zapali Europu“, Uprava za specijalne operacije (SOE) je počela ubacivati agente u Nizozemsku s ciljem stvaranja mreže agenata i ojačavanja pokreta otpora Orde Dienst. Krajem ljeta 1940. nizozemske agente poslone preko Kanala izdali su sunarodnjaci, te ih je Gestapo ubrzo uhitio i pogubio. Orde Dienst je doduše nastavio djelovati, ali je Abwehr pokrenuo operaciju Nordpol s ciljem uništenja nizozemske mreže. Giskes je uspio vrbovati agenta F 2087¹³, koji je identificirao jednog od dvojice agenata koji su u studenom 1941. sletjeli u Nizozemsku. Tako su Thijs Taconis i, kasnije, Hubertus Lauwers isprva držani pod nadzorom, a u ožujku 1942. su uhićeni. Lauwers je nastavio slati poruke u Britaniju, te je čak uspio poslati dogovoreni signal da je pod protivničkom kontrolom, ali signal nije bio prepoznat (West 2009). Iz Britanije su i dalje stizali agenti, a operacija Nordpol je u suradnji s SD-om proširena. Do lipnja je šest radioaparata bilo pod kontrolom Abwehra i slalo dezinformacije u London zbog čega su dvije daljnje operacije Uprave za specijalne operacije osuđene na propast. Istovremeno, Abwehr je zaplijenio preko tri tisuće strojnica i ostalog materijala koji je Uprava za specijalne operacije slala kao pomoć pokretu otpora. Operacija je proširena i na Belgiju, gdje je Giskes uspio prodrijeti u mrežu Prosper, koja je pomagala savezničkim zarobljenicima da pobjegnu u Britaniju, i u belgijski pokret otpora povezan s britanskim agentima. Do kraja 1942. pod njemačkom je kontrolom bilo četrnaest radioaparata, a četrdesetoro agenata uspješno je vrbovano za rad protiv SOE, dok je sveukupno zarobljen pedeset jedan njihov agent, šest agenata SIS-a i jedna agentica MI9 od kojih je petero uspjelo pobjeći, ali ih je ponovno izdao jedan suradnik Abwehra kome su se obratili za pomoć (West 2009: 172). Giskes je procijenio da će Britanci prije ili kasnije posumnjati u poruke koje su slali njemački agenti, pa je odlučio završiti operaciju, prema nekim izvorima, u proljeće 1943., dok se u drugim izvorima spominje 1. travnja 1944. Prema Christopheru Murphyju (2006: 148–169), loša koordinacija i nedovoljna suradnja britanskih službi bile su presudne za neshvaćanje situacije i konstantne sigurnosne previde koji su pridonijeli propasti operacija SOE.

Crveni orkestar

Crveni orkestar (njem. *Rote Kapelle*) je bio naziv više sovjetskih mreža agenata koje su počele s radom 1941. iz tri glavna središta u Europi – Belgije, Njemačke i Švicarske. Agent sovjetske vojne obavještajne službe GRU¹⁴ Leopold Trepper zvan „veliki šef“ (kodno ime GILBERT) vodio je belgijsku mrežu i bio je „dirigent“, a radijski operateri su bili „svirači“. Berlinsku mrežu vodili su protuobavještajni časnik u Ministarstvu

¹² Odsjek za dvostruke agente

¹³ M.A.G. Ridderhof bio je Nizozemac povezan s kriminalnim organizacijama u Amsterdamu.

¹⁴ Главное разведывательное управление

zrakoplovstva Harro Schulze-Boysen i Arvid Harnack, ekonomist u Ministarstvu gospodarstva. Švicarsku mrežu, nazvanu Crvena trojka prema tri odašiljača za slanje poruka sovjetskim službama, vodio je Alexander Rado (DORA), kasnije u suradnji s antinacističkim novinarom Rudolfom Rösslerom (LUCY) (Adams 2009: 379).

Odašiljači su 1941. otkriveni na tri lokacije u Berlinu i jednoj u Bruxellesu, u Rue de Atrebatas, a u prepadu su uhićeni „Carlos Alamo“ (kasnije je identificiran kao časnik GRU-a Mihail Makarov), dvije žene i još jedan sovjetski agent. Pronađena je i oprema za krivotvorenje dokumenata, a krivotvoritelj je kasnije uhićen (Jorgensen 2004: 131–139). Berlinska mreža razbijena je nakon što je iz Berlina u Bruxelles poslana otvorena poruka (bez šifri) da „veliki šef“ (GILBERT) mora doći u Berlin kod agenta CHAROA. Detalji o mjestu sastanka, također slani bez šifri, rezultirali su istragom te su uhićeni vođe berlinske mreže Harro Schulze-Boysen (CHARO) i Arvid Harnack (WOLF), njihove supruge i istaknuti njemački pisac Adam Kuckhoff (BAUER). Tvrde metode ispitivanja, koje je koristio Gestapo, nisu urodile plodom, ali je gospođa Schulze-Boysen u neformalnom razgovoru s tajnicom jednog od ispitivača otkrila još nekoliko suradnika mreže. Do kraja 1942. uhićeno je preko 117 članova Orkestra, čime je berlinska mreža potpuno razbijena. „Veliki šef“ (GILBERT) i „mali šef“ (KENT) još su vodili belgijsku mrežu (Jorgensen 2004). Nakon saznanja da KENT radioaparatom odašilje s juga Francuske, započelo je pretraživanje u Marseillesu te je on ubrzo pronađen (Schellenberg 1979: 227). Uhićen je i poslan u Berlin. Tamo je identificiran kao satnik GRU-a Viktor Gurevič. GILBERT je pronađen kasnije, kad je otkriven stomatolog kod kojeg je imao zakazan termin te je kod istog uhićen. Tako je razbijen i drugi centar Crvenog orkestra (Jorgensen 2004).

Švicarskom mrežom rukovodio je Alexander Roda (DORA), a činili su je još „svirač“ Alexander Foote (JIM) u Lausannei, Edmond i Olga Hamel u Ženevi, „sviračica“ Margarita Bolli u Luzernu, kurirka Anna Müller i krivotvoritelj Max Habijanec. Ubrzo su se povezali s Rudolfom Rösslerom zaključivši da su njegovi obavještajni podaci korisniji SSSR-u nego švicarskoj obavještajnoj službi. Rössler je pristao, te je tako i mreža LUCY počela pridonositi radu Crvene trojke, kako je Abwehr nazvao tu mrežu. Budući da je ova mreža djelovala u neutralnoj Švicarskoj, za njemačku protuobavještajnu službu bila je nedodirljiva. Međutim, nakon kapitulacije Italije 1943., šef švicarske protuobavještajne službe brigadir Roger Masson je nakon dugog njemačkog pritiska započeo istragu te su u studenom svi suradnici mreže uhićeni i zatvoreni do kraja rata (Jorgensen 2004).

Crveni orkestar je omeo njemačke planove na istočnom bojištu, naročito švicarska mreža preko koje je u sovjetske ruke stigao njemački plan i borbeni raspored pred Bitku za Staljingrad kao i detaljan plan operacije Citadela, koji je praktički zapečatio njemački poraz u Kurskoj bitki 1943. (Jorgensen 2004: 97–98). Međutim, Nijemci su kontrolirali preko šezdeset radioaparata te su izazvali pomutnju u sovjetskoj obavještajnoj službi odašiljući istinite i lažne informacije sve do kraja 1944. Međutim, nikad nisu uspjeli pronaći sve suradnike Orkestra (Schellenberg 1979: 227–228).

Obmanjivanje

Potkraj 1939. Abwehr je trebao uvjeriti francuske i britanske obavještajne službe da će predstojeći napad njemačkih snaga ići preko Nizozemske i Belgije, odnosno trebao je njihovu pažnju potpuno odvratiti od Ardena, koji su po novome operativnom planu *Fall Gelb* postali *Schwerpunkt*¹⁵ cijele operacije. U skladu s time su njemački agenti poslani preko nizozemske i belgijske granice sa zadaćom da izvještavaju o pokretima postrojbi. Zatim su preko Arthura Owensa, njemačkog agenta pod britanskom kontrolom, britanskoj obavještajnoj službi dostavljene lažne informacije o predstojećem napadu preko Nizozemske i Belgije, a njemački agenti u tim zemljama počeli su komunicirati s Abwehrovim centrima koristeći jednostavne šifre koje je britanski MI8 trebao lako probiti. Nizozemski i belgijski izaslanici su 9. svibnja 1940. različitim putevima dobili tajne dokumente o napadu koji će započeti idući dan. Saveznici su povjerovali i 10. svibnja je ususret njemačkim snagama krenuo cijeli lijevi bok savezničkih postrojbi. Istovremeno se njemačka 1. oklopna armija probila kroz Ardene i presjekla savezničke snage napola (Bryden 2014).

Britanske protuobavještajne aktivnosti i operacije

Agent SNOW i hvatanje njemačkih agenata 1939. i 1940.

Agent SNOW (Arthur Owens) je bio njemački agent u Britaniji, koji je od 1939. radio kao britanski dvostruki agent odašiljući njemačkom radiostanicom podatke o meteorološkim prilikama u Engleskoj. Osim toga, Abwehru je slao podatke koji su kasnije korišteni u izradi osobnih dokumenata njemačkih agenata. Krajem 1940. u Britaniju je počeo stizati velik broj njemačkih agenata, ali su svi ubrzo uhvaćeni. Neki od njih uskoro su postali važni dvostruki agenti, primjerice SUMMER, RAINBOW, TATE (do kraja rata je komunicirao s centrom u Hamburgu) i TRICYCLE (Masterman 1991: 76).

Double Cross System

Krajnji cilj operacije Double Cross System bila je kontrola njemačkih obavještajnih aktivnosti u Ujedinjenom Kraljevstvu pretvaranjem njemačkih agenata u dvostruke agente pod nadzorom odsjeka B1(a) MI5, tj. kontrola informacija i dezinformacija koje su njemački agenti slali svojim obavještajnim časnicima, te strategijsko zavaravanje (obmana) Nijemaca o savezničkim namjerama i planovima. Sve aktivnosti je organizirao i koordinirao Odbor 20. Sustavno i dosljedno slanje dezinformacija bilo je ključno za zadržavanje povjerenja njemačkih obavještajnih časnika, ponajprije bojnika Nikolausa Rittera, čiji su agenti SNOW, TATE, TRICYCLE i drugi bili najvažniji za obmanu Nijemaca.

Tijekom rata je u službu odsjeka B1(a) ušlo preko 120 dvostrukih agenata od kojih dio nikada nije postao operativan (u smislu da je stekao povjerenje Nijemaca ili sudjelovao u većim operacijama), a 39 aktivnih agenata iskorišteno je za obmanu Nijemaca. U postojeću mrežu agenata uključeni su agenti GELATINE, BALLOON,

¹⁵ glavni napor

MUTT, JEFF, GARBO (Španjolac Juan Pujol Garcia, koji je Abwehru dostavljao izmišljene izvještaje svojih fiktivnih agenata, uključen je u operaciju Double Cross System kako bi se izbjeglo otkrivanje istinitih podataka o namjerama saveznika), BRUTUS (već spomenuti Roman Garby-Czernowski) i ZIGZAG (Eddie Chapman, zadužen za sabotaže u Britaniji). Do kraja rata su u sklopu ove operacije prosljeđivane istinite i lažne informacije u Abwehrove organizacije diljem Europe. Sustav je uspješno funkcionirao i uspio u obmani Nijemaca, naročito u pripremi velikih operacija Mincemeat i Overlord (Masterman: 229–234).

Operacija Mincemeat

Kada je 1943. u Tunisu poražen njemački Afrički korpus, invazija na Siciliju bila je sljedeći logični korak saveznika, što su Nijemci i očekivali. Cilj operacije Mincemeat bio je uvjeriti Nijemce da će glavni napor invazije biti ili Sardinija ili Grčka. Charles Cholmondeley iz MI5 je predložio da Nijemcima podmetnu truplo britanskog časnika s planovima za invaziju na Grčku. Ideja je odobrena, a Ewen Montagu je odabrao naziv Mincemeat s popisa dostupnih kodnih naziva operacija. Odlučeno je da će još neimenovani časnik poginuti pri padu zrakoplova na putu u Afriku, a truplo će biti prevezeno podmornicom *Seraph* i ostavljeno ispred španjolskog grada Huelva zbog toga što su aktivnosti njemačke obavještajne službe tamo bile izrazito jake, što je davalo dobre izgleda da će dokumenti doći u prave ruke. Truplo je uskoro pronađeno, ali Montagu ne navodi identitet i podrijetlo leša. Budući da je uzrok smrti morao izgledati poput utapanja, odabrano je truplo čovjeka koji je umro od upale pluća. Stvoren mu je identitet bojnika Martina, pripadnika Kraljevskih marnaca, te je opskrbljen osobnim dokumentima, pismima oca i zaručnice, računom za zaručnički prsten, kartama za predstavu itd. (Montagu 2001).

U aktovci lancem pričvršćenom za zapešće bili su (lažni) planovi za invaziju i pisma britanskih visokih časnika u kojima je objašnjena priroda predstojećih operacija i uloga bojnika Martina u Africi. Budući da je „planirani napad“ na Peloponez trebao biti mornarički desant, njegovo putovanje u Tunis objašnjeno je pismom kojim ga je načelnik stožera združenih operacija Louis Mountbatten preporučio za savjetnika zapovjedniku pomorskih snaga na Sredozemlju Andrewu Cunninghamu. Operacija je bila uspješna: španjolske su vlasti, odugovlačeći predaju dokumenata Britancima, dopustile njemačkoj službi da dokumente fotografira i pošalje u Berlin. Nijemci su, prema kasnije zarobljenim dokumentima, povjerovali pismima i uskoro premjestili značajne snage u svrhu obrane Peloponeza i suprotstavljanja desantu na Sardiniju (Montagu 2001).

Prikrivanje operacije Overlord

U sklopu operacije Overlord izvedene su operacije Bodyguard, Fortitude, Ironside i još neke, čija je svrha bila prikrivanje savezničkog desanta na Normandiju. Dio tih napora preuzeli su na sebe dvostruki agenti koji su Nijemcima prenosili određene informacije o položaju, rasporedu i detaljima (npr. taktičkim oznakama) savezničkih postrojbi predviđenih za invaziju. Uspjehu obmane najviše su pridonijeli agenti

GARBO, TRICYCLE i BRUTUS, a njihove su izvještaje upotpunjavali TREASURE, TATE, MULLET, GELATINE i BRONX (Masterman 1991: 183). U tu svrhu izmišljena je i Prva grupa armija američke vojske (*First United States Army Group* – FUSAG), a da bi obmana bila uvjerljivija kao „zapovjednik“ FUSAG-a predstavljen je general George Patton, za Nijemce najsposobniji saveznički zapovjednik. Njegovo imenovanje je i stvarno provedeno u Britaniji, što je Nijemce učvrstilo u uvjerenju da je meta invazije Pas-de-Calais, na najužem dijelu Kanala. Oznake i nazivi podređenih postrojbi proslijeđeni su Nijemcima, što je imalo željeni učinak. U svibnju 1944. na zarobljenoj njemačkoj operativnoj karti prikazan je ustroj FUSAG-a u Engleskoj, a za zapovjednike u Francuskoj izdana je knjižica s oznakama i nazivima postrojbi FUSAG-a (Masterman 1991: 190–195).

Operacije obmanjivanja ovisile su o dobroj koordinaciji izvještaja dvostrukih agenata i kontroli svih podataka koji su dolazili do Nijemaca. I najmanja greška mogla je značiti propast cijele invazije. Nijemci su unatoč mnogim poteškoćama (gubitku povjerenja u neke agente, uhićenju nekoliko agenata i od 1943. nadalje brojnim pokušajima pripadnika Abwehra da prebjegnu) nastavili prikupljati lažne izvještaje, te su naročito zahvaljujući izvještajima agenata TATEA i GARBOA¹⁶ tek nekoliko dana nakon početka desanta na Normandiju 6. lipnja 1944. prepoznali obmanu, kada je već bilo prekasno (Masterman 1991: 190–195).

Utjecaj na tijek i ishod rata

Unatoč početnim uspjesima njemačkih službi u obmani zapadnih saveznika 1940. (Bryden 2014) i slamanju nekoliko obavještajnih mreža diljem Europe, njemačke službe nikad nisu uspjele u potpunosti zaustaviti protok informacija prema saveznicima, a njihov učinak je s vremenom bio sve manji zbog toga što su tenzije između SD-a i Abwehra neprekidno rasle (pojačavane opravdanom sumnjom u lojalnost vodstva Abwehra), kao i zbog kasnijih čistki i spajanja SD-a i Abwehra u ideološki obojen Državni ured za sigurnost (RSHA) (Hansley i Simkins 1990: 299). U literaturi postoji konsenzus o nesposobnosti i amaterskim pogreškama Abwehrovih časnika, dok Bryden (2014), s druge strane, navodi da su njemački agenti, posebno Arthur Owens, do kraja rata bili isključivo pod kontrolom Abwehra, odnosno da nikada nisu zaista radili za Britance.

Iz dokumenata Abwehra Bryden (2014) zaključuje da je britansko zarobljavanje i pretvaranje niza njemačkih agenata u dvostruke agente bilo posljedica namjernog podmetanja agenata. Masterman (1991: 225–226) priznaje da ne može sa sigurnošću tvrditi da svi agenti nisu radili i za Nijemce. Također, njemačke protuobavještajne aktivnosti u Belgiji i Nizozemskoj bile su gotovo jednako uspješne kao i britanske aktivnosti protiv njemačkih agenata jer je sva radiokomunikacija ubrzo nadzirana, a protivnik je zavarano (drugačije rečeno, obje strane lakše su pronalazile neprijateljske agente na vlastitom teritoriju i obmanjivale protivnika „s druge strane“ nego što su

¹⁶ GARBO je prenio izvještaj koji opisuje preko pedeset divizija na jugu Engleske, spremnih za desant na Calais.

uspješno ubacivale svoje agente na tuđi teritorij) (Masterman 1991: 227). Nesporno je da je rezultat njemačkog protuobavještajnog rada sveukupno bio slab, a povremeni uspjesi nisu bili dovoljni da preokrenu ravnotežu u korist Njemačke.

Britanske službe su na početku rata bile relativno nespremljene za ratno djelovanje. Kao što je i uobičajeno u demokracijama, njihov mirnodopski sastav bio je malen jer se njihov proračun smanjivao od završetka Prvog svjetskog rata. Međutim, kad je počeo rat službe su se ubrzano krenule širiti i zapošljivati mlado osoblje koje je kreativnim razmišljanjem i inovativnim idejama poboljšalo rad službi, a jedan od primjera svakako je operacija Mincemeat. I fiktivna mreža agenata, koju je osmislio agent GARBO, jedan je od primjera inovativnosti. Iako suradnja nije uvijek bila na zadovoljavajućoj razini (primjerice tijekom propasti mreža agenata u operaciji Nordpol) (Murphy 2006), rad dvostrukih agenata u cjelini bio je potpuni uspjeh. Odbor 20 uspio je u organizaciji i koordinaciji rada obavještajnih službi, te je pažljivim slanjem lažnih informacija, nakon što je izgrađeno povjerenje između agenata i Abwehrovih časnika u Njemačkoj, postignuta uspješna strateška obmana njemačkih službi na svim razinama. Unutarnje borbe u Njemačkoj samo su olakšale britanske protuobavještajne aktivnosti s obzirom na to da legitimitet agenata u Britaniji uglavnom nije doveden u pitanje. Najveća prednost britanskih obavještajnih službi bio je moralni integritet njihovih pripadnika, što je temeljni uvjet uspjeha svakog obavještajnog rada (Masterman 1991: 226).

ZAKLJUČAK

Protuobavještajno djelovanje kao dio obavještajnog sustava nezamjenjivo je u sustavu nacionalne sigurnosti suvremene države. Njegov je razvoj istovjetan razvoju obavještajnog djelovanja, od vremena Sun Tzua sve do danas. Iako se naizgled najviše oslanjaju na ljudske izvore, protuobavještajne službe moraju iskoristiti sve dostupne discipline prikupljanja u borbi protiv suvremenih ugroza nacionalne sigurnosti. Kao što je važno sustavno upravljanje obavještajnim ciklusom i koordinirano djelovanje različitih službi, tako je presudna i jasno određena te odlučno vođena državna politika, s jasno definiranim ciljevima i interesima koje zatim obavještajni sustav može štititi i ostvariti.

Njemačka je odbacivanjem obveza nametnutih Versailleskim mirovnim ugovorom počela s pripremama za rat koje nisu zaobišle ni vojnu obavještajnu službu kojoj je na čelu bio admiral Canaris, koji je stvarao mreže agenata diljem Europe. Međutim, već prije rata započelo je rivalstvo između Abwehra i SD-a, partijske, NSDAP-ove obavještajne službe, koje se nastavilo sve do raspuštanja Abwehra 1944. godine. Iako se njemačka vojska pripremala za rat protiv vanjskog neprijatelja, obavještajne su se službe odlučile boriti međusobno.

Drugi je svjetski rat donio velike promjene u ustroju britanskog obavještajnog sustava. Iako do sredine rata suradnja i komunikacija između službi nije uvijek bila zadovoljavajuća, pogreške su ispravljene i nužne lekcije naučene. Zahvaljujući međuresornoj suradnji u okviru Odbora 20, obmana njemačke obavještajne službe

bila je iznimno uspješna te je iznjedrila nekoliko važnih pobjeda i uspjela spasiti živote savezničkih vojnika. Iz malobrojnog mirnodopskog sastava razvila se u ratu prekaljena obavještajna struktura koja je uz manje izmjene odmah nakon završetka rata svoj pogled uperila u sljedećeg neprijatelja – Sovjetski Savez.

LITERATURA

- Adams, Jefferson. 2009. *Historical Dictionary of German Intelligence*. The Scarecrow Press.
- Andrew, Christopher. 2009. *Defend the Realm: The Authorised History of MI5*. New York: Alfred A. Knopf.
- Bassett, Richard. 2016. *For God and Kaiser: The Imperial Austrian Army from 1619 to 1918*. Yale University Press.
- Bilandžić, Mirko. 2000. *Politički i obavještajno-sigurnosni sustav Ujedinjenog Kraljevstva*. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova RH.
- Bryden, John. 2014. *Fighting to Lose*. Toronto: Dundurn.
- Clausewitz, Karl von. 1997. *O ratu*. Zagreb: Ministarstvo obrane RH.
- Davies, Philip H. J. 2004. *MI6 and the Machinery of Spying*. London: Frank Cass.
- Hinsley, F. H. i C. A. G. Simkins. 1990. *British Intelligence in the Second World War*. Volume 4. London: Stationery Office Books.
- Johnson, Loch K., ur. 2009. *Handbook of Intelligence Studies*. New York: Routledge.
- Johnson, William R. 2009. *Thwarting Enemies at Home and Abroad: How to Be a Counterintelligence Officer*. Georgetown University Press.
- Jørgensen, Christer. 2004. *Hitler's Espionage Machine: German intelligence agencies and operations during World War II*. Spellmount.
- Lowenthal, Mark. 2012. *Intelligence: From Secrets to Policy*. London: CQ Press.
- Malamat, Abraham. 1978. *Early Israelite Warfare and the Conquest of Canaan*. Oxford: Oxford centre for Postgraduate Hebrew Studies.
- Masterman, John C. 1991. *Kontrašpijunaža u ratu 1939. - 1945*. Zagreb: Globus.
- MI6 – British intelligence explained. www.sis.gov.uk/intelligence-explained.html (pristupljeno 10. kolovoza 2018.).
- Montagu, Ewen. 2001. *The Man Who Never Was*. Annapolis: Naval Institute Press.
- Murphy, Christopher J. 2006. *Security and Special Operations: SOE and MI5 During the Second World War*. Palgrave Macmillan.
- Olson, James M. 2001. The Ten Commandments of Counterintelligence. U: *Intelligence and the National Security Strategist*, ur. Roger Z. George i Robert D. Kline. New York: Rowman & Littlefield Publishers. Str. 251–258.

- Philby, Kim. 1978. *Moj tihi rat*. Rijeka: Otokar Keršovani.
- Pringle, Robert W. 2006. *Historical Dictionary of Russian and Soviet Intelligence*. Oxford: The Scarecrow Press.
- Schellenberg, Walter. 1979. *Memoari*. Zagreb: August Cesarec.
- Strategija nacionalne sigurnosti RH*. 2017. *Narodne novine* 73/2017.
- Sun Tzu. 2009. *Umijeće ratovanja*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Tatalović, Siniša i Mirko Bilandžić. 2005. *Osnove nacionalne sigurnosti*. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova RH.
- War office Military Intelligence (MI) Sections in the Second World War. <https://web.archive.org/web/20080826032948/http://www.sis.gov.uk/output/Page471.html> (pristupljeno 10. kolovoza 2018.).
- West, Nigel. 2005a. *Historical Dictionary of British Intelligence*. The Scarecrow Press.
- West, Nigel, 2005b. *The Guy Liddell Diaries Vol. 1: 1939 – 1942* New York: Routledge.
- West, Nigel. 2009. *The A to Z of Sexspionage*. The Scarecrow Press.
- ZDP-20 Obavještajno djelovanje, protuobavještajna zaštita i potpora sigurnosti*. 2014. Zagreb: GS OSRH.
- Zolling, Hermann i Heinz Höhne. 1971. *Slučaj generala Gehlena*. Zagreb: Globus.

HISTORY OF COUNTERINTELLIGENCE: DOUBLE AGENTS IN WORLD WAR II

Nikola Tabain

SUMMARY

Services that constitute the intelligence system in a contemporary democratic society play a key role in the protection of its national security and national interests. The intelligence system comprises intelligence, security and counterintelligence services. These services utilize different methods and collection disciplines in order to add value to the collected data through their processing and analysis, ultimately creating *intelligence*. The first part of this work presents the basic concepts of intelligence and national security. The field of counterintelligence and its role in peace and war is presented in more detail, emphasizing its fields of activity, goals, methods and techniques. The second part covers the intelligence systems of the United Kingdom and Germany in the interwar period and during the Second World War. Utilizing the case-study method, the work presents the conflict between the two aforementioned (counter)intelligence systems, their respective differences, and finally draws a conclusion about their efficacy in achieving their mission – victory in war.

Keywords: intelligence, counterintelligence, national security, World War II.